

Legnicki Kwadrat – ostoja zabytkowej zieleni

Ewa Lenard

Kwadrat of Legnica – Monumental Greenery Refuge

W okresie powojennym Legnica była jednym z miejsc stacjonowania Jednostek Armii Radzieckiej. Wiele obszarów miasta było wydzielonych i niedostępnych¹. Znajdował się wśród nich prawie cały Tarninów – luksusowa dzielnica willowa, z rozległymi i pełnymi zieleni ogrodami. Sowiecką część Tarninowa określono mianem Kwadrat. Rosyjscy mieszkańcy prawie nie ingerowali w otaczającą ich szatę roślinną. Roślinność drzewiasta posadzona tam przez dawnych niemieckich właścicieli w dużej części przetrwała. Swobodnie rozwijał się samosiew drzew. W efekcie dzisiaj obszar ten wyróżnia się wyraźnie obfitością zieleni². Pojawiła się doskonała okazja do analizy dendroflory stosowanej w ogrodach przywillowych początku XX wieku. Warto podkreślić, że badania takie z reguły opierają się na analizie starych projektów i pocztówek³, gdyż rzadko kiedy zabytkowa zielenie miejska była zachowana w dostatecznie dobrym stanie. Inwentaryzację szczegółową dendroflory Kwadratu przeprowadzono w 1995 roku⁴. W roku 2006 zaktualizowano zebrane wcześniej dane, aby określić współczesne losy zieleni dawnego Kwadratu.

Położenie i historia Kwadratu

Location and history of the "Kwadrat"

Kwadrat zajmuje południową część zwartej zabudowy centrum miasta, między Laskiem Złotoryjskim, a Parkiem Miejskim. Jego powierzchnia wynosi 39 ha. Większość willi i nieliczne domy czynszowe wybudowano w latach od 1901–1927. Zabudowano wtedy obszar położony na północ od ul. Grabskiego. Po okresie przestoju w latach 20. ubiegłego wieku spowodowanego I Wojną Światową, w latach 30 budownictwo willowe ożywiło się. Wtedy zabudowano tereny położone na południe od ul. Grabskiego. Pomimo gospodarczego zastoju w roku 1927 powstała jedna z najbardziej reprezentacyjnych willi Kwadratu – willa Teicherta. Czas powstawania domów był też czasem sadzenia drzew i krzewów. Dzielnica Tarninów została uznana za luksusową, gdyż inwestorami byli tu najbogatsi ówczesni legniczanie (m.in. właściciele fabryk, nauczyciele i lekarze). Bogatym wilom i kamienicom towarzyszyły duże

Kwadrat – w latach 1945-1993 zamknięta dzielnica Legnicy, zajęta przez wojska radzieckie (z materiałów archiwalnych UM w Legnicy). WT – willa Teicherta

"Kwadrat" – in 1945-1993 a confined quarter of Legnica, occupied by the Soviet Army (the Legnica Municipal Office archival materials). WT – Teichert's house

i piękne ogrody. Ostatnią inwestycją w wysuniętej najbardziej na południe części Tarninowa, przypadającą na przełom lat 30. i 40. ubiegłego wieku, był sztab – początkowo siedziba Wehrmachtu, po roku 1945 siedziba Północnej Grupy Wojsk Radzieckich, czyli generalnego sztabu Układu Warszawskiego⁵.

Po opuszczeniu przez wojska radzieckie Polski we wrześniu 1993 roku Kwadrat ostatecznie przejęła polska administracja. Rozpoczęła się sprzedaż poszczególnych posesji prywatnym nabywcom. Zabytkowa zieleni znalazła się w niebezpieczeństwie. Nowi właściciele z reguły usuwali całą zieleni ze swoich nowo nabytych działek. Proceder ten udało

się częściowo powstrzymać dzięki szczegółowej interwencji drzew i krzewów.

Charakterystyka zieleni

Greenery characteristics

Duże ogrody przy willach, sporych rozmiarów tereny zieleni przy kamienicach czynszowych oraz trzy szerokie ulice, dały możliwość zastosowania dużej liczby rozmaitych drzew, nie tylko małych, ale również średnich i dużych. Drzewa sadzono jako solitery, w grupach lub szpalerach oraz wzdłuż ulic i uliczek. Powszechnie stosowano formowane żywopłoty. Do dnia dzisiejszego przetrwały dwie kompozycje roślinne – przy dawnej willi Teicherta i przed głównym wejściem do budynku dawnego sztabu. Licznie rozwinął się samosiew drzew. Inwentaryzacja szczegółowa z 1995 roku wykazała obecność na terenie dawnego Kwadratu 1381 drzew i krzewów (lub grup krzewów) liściastych oraz 284 egzemplarze drzew i krzewów iglastych.

Układ przestrzenny i nasadzenia poniemieckie

Spatial arrangement and post-German plantings

Analiza dendroflory poszczególnych ogrodów przywillowych polegająca na powiązaniu grubości pni i ogólnego wyglądu drzew z ich umiejscowieniem na terenie ogrodu, pozwoliła z dużym stopniem prawdopodobieństwa określić nasadzenia poniemieckie i drzewa pochodzące z samosiewu. Udało się zarysować dość spójny schemat ogrodów niemieckich i dzięki temu można było wyodrębnić drzewa do tego stylu nie pasujące, pochodzące z samosiewu lub posadzone po wojnie przez Rosjan. Zauważono różnice w składzie i liczebności dendroflory ogrodów starszych, położonych bliżej centrum miasta i ogrodów młodszych, zakładanych po roku 1930, znajdujących się na zachodnim i południowym skraju Kwadratu. Ogrody te z reguły są mniejsze i towarzyszą willom budowanym z mniejszym rozmachem.

Stosowano przede wszystkim drzewa rodzime, a jeśli obce to te odznaczające się dużymi walorami ozdobnymi: kasztanowiec i robinia – kwiaty, klon jesionolistny – wczesnowiosenne kwitnienie i ozdobne jasnozielone liście. Najczęściej sadzono klon pospolity, kasztanowiec,

Dom z 1906 r. Niektóre otaczające go drzewa mają po ok. 100 lat

A house dating back to 1906. Some of the surrounding trees are about 100 years old

różne gatunki lip, świerk kłujący i daglezję. Rzadko – brzozę, buk, dąb szypułkowy, klon jesionolistny i robinie białą. Gdy powiąże się liczbę drzew sadzonych (starych) z ogólną liczebnością gatunku na obszarze Kwadratu, można wnioskować o częstotliwości samosiewów. Z powodzeniem obsiał się klon pospolity i kasztanowiec, ale także te gatunki, które były rzadko sadzone – klon jesionolistny, robinia biała i brzoza brodawkowata. To właśnie one odniosły największy sukces w zasiedlaniu nowego terenu. Brzoza jest gatunkiem rodzimym, pionierskim, a klon jesionolistny i robinia, oba gatunki amerykańskie, okazały się gatunkami inwazyjnymi i dzisiaj są często spotykane na obszarach zarówno zieleni miejskiej jak i poza nimi. Z krzewów najczęściej stosowano lilaki i jaśminowce, rzadziej głogi, forsycje i leszczyny, a przy bogatszych willach także cisy i różaneczniki. W ogrodach środkowej części Kwadratu napotkano trzmielinę pospolitą, moszenki i złotokap.

Ogród między ulicą a willą zawsze miał charakter reprezentacyjny, tu sadzono ozdobne krzewy liściaste i iglaki, a przy bogatszych willach, z reguły wzdłuż parkanu, ozdobne odmiany głogu. Duże drzewa sadzono najczęściej pojedynczo, tak aby każde z nich mogło swobodnie się rozwijać. Sadzono je w narożnikach ogrodu, z reguły po stronie frontowej („od ulicy”) lub przy narożnikach willi lub też z tyłu za domem, w dalszej części ogrodu.

Powszechnie stosowano grabowe strzyżone żywopłoty – okalały willę lub oddzielały przestrzeń ogrodu od sąsiadów. Rzadziej w tej ostatniej roli występowały szpalery żywotnikowe lub topolowe (z topoli włoskiej). Jest też niewykluczone, że w ogrodach największych, przy wewnętrznych alejkach sadzono pienne klony polne „Nanum” lub ozdobne odmiany głogu, których korony przyszymano na kształt kuli.

W mniejszych ogrodach sadzono mniej dużych drzew, z korzyścią dla krzewów. Jedynie szpalery topoli włoskich – drzew o wąskich koronach, były dość często stosowane. W mniejszych ogrodach zachodniego i południowego skraju Kwadratu napotymano z reguły tylko jedno duże stare drzewo. Często była to wierzba płacząca, sadzona zazwyczaj w narożniku ogrodu. W starszych ogrodach wierzbę napotkano tylko raz i była to nasza rodzima w. biała. Częściej niż gdzie indziej w Kwadracie stosowano buki – nawet w formie żywopłotu. Dużo buków sadzono w pobliskim Lasku Złotoryjskim – być może te dwa fakty należy powiązać. W ogrodach południowej części

Soliter – buk pospolity forma czerwonolistna w ogrodzie przy domu

A solitary tree of the red leaf European beech in a house garden

Duże drzewo (lipa) w narożniku ogrodu

A big tree (lime) in the garden's corner

Wierzba biała w narożniku ogrodu

The white willow in the garden's corner

Kwadratu pojawiły się krzewy wcześniej nie znalezione, takie jak pigwa, kalina koralowa i jałowiec Pfitzera.

Zieleń przyuliczna

Street greenery

Omawiając zieleń przyuliczną Kwadratu należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na nasadzenia wzdłuż ulic W. Grabskiego i T. Kościuszki. Obie ulice zaprojektowano jako dwujezdniowe szerokie aleje z dwustronnie obsadzonym zielenią ciągiem pieszym pośrodku. Projekt ten został zatwierdzony przez zgromadzenie radnych miejskich jeszcze w 1901 roku, a budowę rozpoczęto przed rokiem 1914. Pierwszą z alej (ul. W. Grabskiego) obsadzono dwoma rzędami lip (drobnolistnych i holenderskich). Ciągi zieleni drugiej alei (ul. T. Kościuszki) zaprojektowano jako kompozycje dwupiętrowe – w piętrze niższym znalazł się strzyżony żywopłot grabowy, w wyższym – szpalery z topoli włoskich. W szpalerach topolowych odnotowano dużą liczbę wypadów, natomiast graby zachowały się w bardzo dobrym stanie. Trzecia z najszerzych ulic Kwadratu, ul. Grunwaldzka, jest jednojezdniowa. Została ona obsadzona później, lipami, w większości srebrzystymi.

W węższych bocznych ulicach sadzono drzewa pienne z niewielkimi formowanymi w kule koronami. Zastosowano jarząb szwedzki, klon polny 'Nanum' i robinie białą 'Umbraculifera'. Jarząby zachowały

się przy ul. S. Okrzei oraz przy ul. H. Sienkiewicza, klony – wzdłuż ul. Św. M. Kolbe, robinia – przy ul. S. Okrzei (odcinek między ulicami W. Grabskiego i Św. M. Kolbe).

Stan obecny zieleni Kwadratu

Present state of the "Kwadrat" greenery

Niektóre stare niemieckie ogrody uległy zniszczeniu wraz z willami w 1945 roku. Pozostałe straciły swój pierwotny charakter na skutek braku pielęgnacji. Rozrastający się swobodnie samosiewy drzew, a także w niewłaściwych miejscach dosadzone po wojnie duże drzewa, przede wszystkim topole, zdominowały ozdobne krzewy i mniejsze drzewa. Zbyt mocno ocienione krzewy są przerzedzone i słabo kwitną, stare głogi mają zniekształcone i przerzedzone korony. Z tej samej przyczyny

Stuletnie buki w ogrodzie przy domu

Hundred-year-old beech trees in a house garden

Stary jesion w ogrodzie przy willi

An old European ash in a house garden

Kompozycja przed budynkiem dawnego sztabu: piętro najwyższe – cis pospolity, piętro średnie – różanecznik fioletowy, piętro najniższe – jałowiec Pfitzera

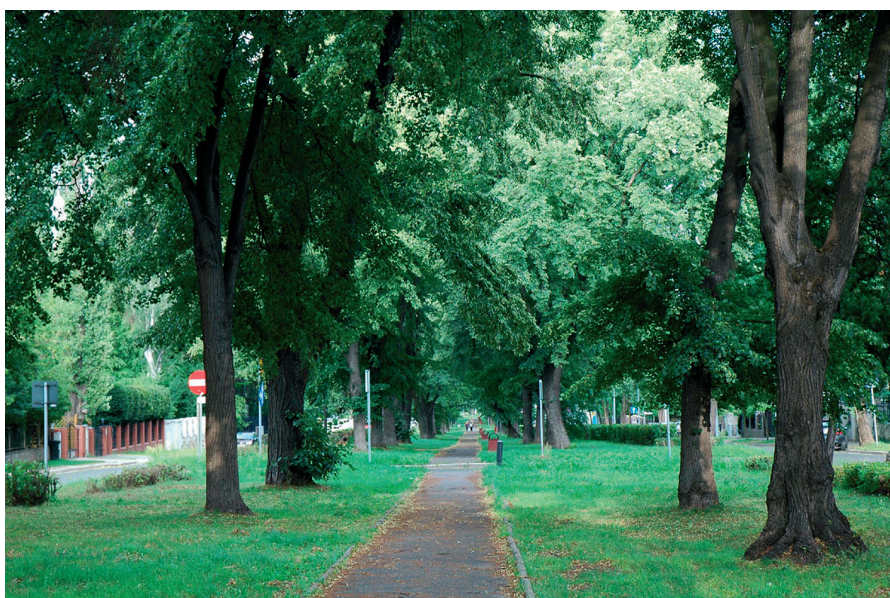
A layout in front of the building of the former general headquarters: top floor – English yew, middle floor – Catawba rhododendron, lowest floor – Pfitzer juniper

stare jarząby szwadzkie rosnące wzdłuż ul. Okrzei są w bardzo złej kondycji zdrowotnej – przyczyniły do tego się dodatkowo dosadzone po drugiej stronie ulicy brzozy, które w chwili obecnej są prawie dwa razy wyższe od jarząbów. W dalszej części ul. Okrzei kulistą robinie, 'Umbra culifera' zdominowały jesiony pensylwańskie dosadzone po wojnie w miejsce wypadów robinowych. W ciągu ostatnich 11 lat kuliste korony grochodrzewów przerzedziły się, a kilkanaście równorzędnych pędów, w pogoni za światłem zaczęło silnie rosnać pionowo do góry, co do reszty pozbawiło tę odmianę właściwego dla niej wyglądu. W słabszej niż przed 11-u laty kondycji jest też piękna stara aleja lipowa wzdłuż ul. W. Grabskiego. Ponieważ od czasu otwarcia Kwadratu intensywność ruchu samochodowego znacząco nie zwiększyła się, jedyną prawdopodobną przyczyną mogą być powtarzające się od kilkunastu lat wiosenne i letnie susze.

Możliwość swobodnego wzrostu samosiewu drzew w okresie powojennym ma też swoją dobrą stronę. Kwadrat jest dzisiaj najbardziej zielonym fragmentem zabudowanej części Legnicy. Czy taki pozostanie? Pełne zieleni, jeszcze do dziś niezagospodarowane, pozbawione budynków działki, na pewno zostaną wykupione i zabudowane. Budowa nowych domów pociągnie za sobą konieczność usunięcia części drzew. Wszystkie wille wymagały bądź wymagają remontów, a wszelkie prace

Ulica Kościuszki – topole włoskie i graby

T. Kościuszki street – Lombardy poplars and European hornbeams

Ulica W. Grabskiego – stare lipy

W. Grabskiego street – old lime trees

Robinia biała 'Umbraculifera' przy ul. S. Okrzei

'Umbraculifera' black locust in S. Okrzei street

Ulica S. Okrzei – stare jarzęby szwedzkie (szpaler lewy) i dosadzone przez Sowieców brzozy (szpaler prawy)

S. Okrzei street – old Swedish whitebeams (left line) and birches planted by Soviets (right line)

Jarząb szwedzki – liście i korowina

A Swedish whitebeam – leaves and bark

budowlane zawsze były potencjalnym zagrożeniem dla drzew, nie wspominając o krzewach. W miejsce dawnych ogrodów powstają nowe, współczesne, według nowej mody, ale są też i takie, które nowi właściciele pozostawili w pierwotnym kształcie. Szkoda tylko, że zanikła dobra tradycja sadzenia dużych drzew w dużych ogrodach – czyli tam gdzie jest to możliwe. Z przyjemnością należy stwierdzić, że najcenniejsze nasadzenia w okazałym ogrodzie przy pięknej willi Teicherta zachowały się.

Podsumowanie

Conclusion

Dzięki takiemu a nie innemu zrządzeniu losu południowa część Tarninowa w Legnicy, dawny Kwadrat, jest dzisiaj w porównaniu z pozostałą częścią miasta, oazą zieleni. Dzielnica ta powstała w czasach, gdy dostrzeżono niedoceniany wcześniej wpływ kontaktu z przyrodą na zdrowie fizyczne i psychiczne człowieka. Zarówno przy ulicach jak i przy kamienicach czynszowych znalazło się miejsce do sadzenia drzew, również tych dużych. Rosyjscy użytkownicy raczej nie ingerowali w otaczającą ich zielen, co miało i dobre i złe strony. Nie wycinali drzew, ale i też nie dbali o ogrody. Większość dawnych wypielęgowanych ogrodów przestała istnieć. Zachowały się tylko najbardziej reprezentacyjne układy zieleni – ogród przy willi

Teicherta i przy frontowej fasadzie budynku sztabu. Zielen przyuliczna zachowała się w ilości większej niż w pozostałych starych dzielnicach willowych Legnicy.

Współczesność niestety przyniesie zagładę wielu drzewom z powodu prac budowlanych bądź też z powodu konieczności usunięcia drzew rosnących zbyt blisko budynków, czy ogrodzeń. Co się tyczy krzewów – tylko cisy i różaneczniki nie uległy zdziesiątkowaniu. Stosunek nowych właścicieli do zastanych ogrodów bywa różny – zależy od gustów, ale także od zastanego stanu. Niektóre ogrody zostały tylko uporządkowane, inne całkowicie przekształcone. Są też ogrody, gdzie stare nasadzenia zastępuje się młodymi tego samego gatunku. Tradycja sadzenia średnich i dużych drzew liściastych nie jest kontynuowana – sadi się jedynie krzewy i ozdobne odmiany gatunków iglastych.

Zielen przyuliczna pozostała nienaruszona, ale jej stan zdrowotny pogorszył się. Niskie drzewa pienne zostały zdominowane przez rosące w pobliżu inne drzewa liściaste, a stare, ok. 90-letnie lipy przy ul. W. Grabskiego wykazują oznaki niedoboru wody – powtarzające się coraz częściej wiosenno-letnie susze odbijają swoje piętno na starych drzewach.

Jak można było się spodziewać ogólna liczebność poszczególnych gatunków wcale nie odwzorowuje składu jakościowego i ilościowego zieleni pierwotnie sadzonej. Nie jest

też zaskoczeniem, że do drzew, które obsiały się z największym sukcesem należą: robinia, klon jesionolistny i brzoza brodawkowata.

Zdjęcia wykonała autorka.

Photographs by author.

Ewa Lenard

Muzeum Przyrodnicze
Uniwersytet Wrocławski
Museum of Natural History
Wrocław University

Przypisy

¹ Dąbrowski S. (red.), 1998, *Legnica. Zarys monografii miasta*, Wyd. DTSK Silesia. Wrocław – Legnica, s. 778.

² Lenard E., 1995, *Inwentaryzacja przyrodnicza miasta Legnicy* (materiały niepublikowane, w posiadaniu Wydziału Ochrony Środowiska i Rolnictwa Urzędu Miasta Legnicy), Wrocław.

³ Bińkowska I., 2006, *Natura i miasto. Publiczna zieleń miejska we Wrocławiu od schyłku XVIII do początku XX wieku*, Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław, s. 254.

⁴ Lenard E., Lenard H., 1996, *Inwentaryzacja dendrologiczna dzielnicy KWADRAT w Legnicy* (materiały niepublikowane, w posiadaniu Wydziału Gospodarki Przestrzennej, Architektury i Budownictwa Urzędu Miasta Legnica), Wrocław.

⁵ Kalski W., 2001, *Legnicki Tarninów. Dzielnica i jej mieszkańcy (1878-1939)*, Śląski Dom Wydawniczy „Media & Press” sp. z o.o., Legnica, s. 238.

Skład ilościowy i jakościowy dendroflory Kwadratu. Stan z 1995 roku

The species numbers and composition of the “Kwadrat” dendroflora. The 1995-year state

	Liczba egzemplarzy/Number of specimens			
	1 lub 2	od 3 do 15	od 15 do 50	od 50 do 100
Drzewa liściaste Hardwood trees	ajlant gruczołkowany, dąb szypułkowy ‘Fastigiata’, jesion wyniosły ‘Pendula’, jesion wyniosły ‘Diversifolia’, kasztanowiec żółty, klon ginnala, lipa appalaska, tulipanowiec amerykański, wierzb laurowa, klon srebrzysty, lipa krymska, topola biała, platan klonolistny	jarząb pospolity, wierzb krucha, wiśnia wonna, klon jawor ‘Purpureum’, jesion pensylwański, jarząb mączny, czeremcha amerykańska, dąb czerwony, morwa biała, buk pospolity	wierzb płacząca, lipa szerokolistna, klon polny, dąb szypułkowy, topola kanadyjska, jarząb szwedzki, lipa srebrzysta	głóg pośredni, jesion wyniosły, klon jawor, topola włoska, lipa drobnolistna, lipa holenderska, brzoza brodawkowata, kasztanowiec biały, klon jesionolistny
				powyżej 100
				grab pospolity, klon pospolity, robinia biała
Krzewy liściaste Hardwood shrubs	1 lub 2	poniżej 10	20–40	żywołoty
				karagana syberyjska, forsycja pośrednia, suchodrzew tatarski, ligustr pospolity, śnieguliczka biała, tawuła ozankolistna
powyżej 100	lilak pospolity, bez czarny			
Gatunki iglaste Softwoods	1	5–10	29	35–65
				cis pospolity ‘Fastigiata’, cyprysik nutkajski, sosna żółta, żywotnik olbrzymi, żywotnik olbrzymi ‘Zebrina’, żywotnik wschodni, sosna pospolita (2 egzempl.)